

ПРАВЕРЦЕ СЯБЕ

1. Чым адрозніваюцца двухсастаўныя сказы ад аднасастаўных?
2. Назавіце віды аднасастаўных сказаў.
3. Чым можа выражацца галоўны член сказа: а) у пэўна-асабовых; б) няпэўна-асабовых; в) безасабовых сказах?
4. Чым можа выражацца галоўны член сказа ў абагульнена-асабовых сказах? Чаму гэтыя сказы часцей сустракаюцца ў прыказках, прымаўках?
5. Якія сказы адносяцца да назывных? Што яны абазначаюць?
6. Раскажыце пра ўжыванне аднасастаўных сказаў у маўленні.

212. Выканайце тэставыя заданні па тэме «Аднасастаўныя сказы: будова, значэнне, ужыванне».

Няпоўныя сказы: будова, значэнне, ужыванне

§ 30. Няпоўныя сказы

213. Параўнайце два дыялогі. У чым іх адрозненне? Які з дыялогаў больш жывы, дынамічны? Чаму?

— Ты ўрокі зрабіла?	— Ты ўрокі зрабіла?
— Зрабіла. А ты?	— Я ўрокі зрабіла. А ты ўрокі зрабіла?
— Яшчэ не ўсе.	— Яшчэ не ўсе ўрокі зрабіла.

● Разбярыце па членах сказа рэплікі, якімі адрозніваюцца дыялогі. Якія члены сказа прапушчаны ў рэпліках аднаго з дыялогаў: галоўныя ці даданыя? Чаму, нягледзячы на пропускі, сэнс дадзеных рэплік зразумелы? Поўнымі ці няпоўнымі па будове з'яўляюцца сказы гэтых рэплік?

У гутарковым маўленні часта выкарыстоўваюцца **н я п о ў н ы я** сказы.

Няпоўнымі называюцца сказы, у якіх прапушчаны адзін або некалькі членаў сказа (галоўны ці даданы), якія лёгка ўзнаўляюцца з кантэксту ці сітуацыі маўлення: Спяшаецца ў далёкі рэйс пілот, прараб — на будаўнічую пляцоўку (С. Грахоўскі). На даляглядзе сінім туманы і дажджы (І. Капыловіч).

Адсутны член няпоўнага сказа можа:

1) узнаўляцца з кантэксту:

— *Хто сёння будзе прыбіраць клас?*

— *Міхась.*

У другім сказе прапушчаны выказнік *будзе прыбіраць*, дапаўненне *клас* і акалічнасць часу *сёння*. Гэтыя члены сказа ўзнаўляюцца з папярэдняга сказа (параўн.: *Сёння Міхась будзе прыбіраць клас*);

2) падказвацца маўленчай сітуацыяй:

Бач, круглыя, цвёрдыя. Як капыткі. А чыстыя, як сырок (Ф. Янкоўскі). Дзейнік *грыбы* адсутнічае, бо прадмет гутаркі ўспрымаецца зрокава: суразмоўца глядзіць у кошык з грыбамі і выказвае думку няпоўнымі сказамі (параўн.: *Бач, грыбы, круглыя, цвёрдыя. Грыбы як капыткі. А грыбы чыстыя, як сырок*). Калі ў няпоўны сказ уставіць прапушчаныя словы, выявіцца ненатуральнасць, штучнасць у яго будове, парушыцца стылістычнае афармленне.

214. Прачытайце табліцу і адкажыце, якія члены сказа могуць быць прапушчаны ў няпоўным сказе. Што садзейнічае гэтаму? Ці з'яўляецца адсутнасць членаў сказа перашкодай для разумення сэнсу выказвання?

Прапушчаныя члены сказа	Прыклады
1. Дзейнік	<i>Пад столлю вялізнай залы гучыць мяккая, як ручаіна, павучая, як голас птушкі, гнуткая і цвёрдая адначасова, лаканічная мова. Гучыць упершыню за шмат год</i> (У. Караткевіч).
2. Выказнік	<i>З аднаго боку дарогі стаяў хвойнік, з другога — кусты ядлоўцу, а далей — алешнік</i> (Я. Колас).
3. Абодва галоўныя члены сказа	<i>Гадзіны тры прайшло, а потым дождж закапаў. Спачатку рэдка, а потым усё часцей ды часцей</i> (А. Чарнышэвіч).
4. Даданыя і галоўныя члены сказа	— <i>Ты ела сёння, Таня?</i> — <i>Ела, — прашаптала дзяўчына</i> (І. Шамякін).

215. Прачытайце вершаваныя радкі. Вызначце, якія члены сказа прапушчаны. Абгрунтуйце сваю думку.

Над Звонню — звон, ля Звоні — сінь.
Званочкі ладзяць карагоды...
Пад Звонню шапку ў грэчку кінь —
І шапка ўраз прапахне мёдам!

Е. Лось.

216. Прачытайце сказы. Вызначце іх будову Запішыце адказы на пытанні ў форме няпоўных сказаў. Якія члены сказа вы прапусцілі?

1. Хто напісаў нарыс «Зямля пад белымі крыламі»?
2. Каго сустракаеш?
3. Снег ідзе?
4. Аб чым паведамілі па радыё?

217. Прачытайце тэкст і дакажыце, што ён адносіцца да мастацкага стылю. Назавіце няпоўныя сказы і аднавіце прапушчаныя ў іх члены сказа.

І. ...Я ўбачыў, што ўжо не толькі светла, але вось-вось узыходзіць сонца. За намі быў блакітны туманна Днепр. Перад намі —

роў, невялікае, ледзь узгорыстае поле, а далей — лясістыя ўзгоркі^{с.п}, і сярод іх — ружавеючая^с роўнядзь Святога возера.

Сонца ўжо выкінула з-за лесу тысячы чырвоных дзід^п, заліло расплаўленым золатам маленькія воблачкі ля далягляду (*У. Караткевіч*).

Растлумачце значэнне слова *дзіда*. У якім значэнні (прамым ці пераносным) яно ўжыта?

Ці даводзілася вам назіраць узыход сонца? Вусна апішыце яго.

218. Прачытайце тэкст, вызначце яго стыль. Знайдзіце ў тэксце простую мову, на аснове яе складзіце дыялог суразмоўцаў, каб у ім ужываліся няпоўныя сказы. Запішыце дыялог. Якія члены сказа ў ім прапушчаны?

...Эразм не спяшаўся падыходзіць: аднекуль у яго свядомасці з'явілася вострае адчуванне^ф значнасці гэтай хвіліны.

«Хто гэта?» — спытаўся ён у суседа-шляхціца^а, і той адказаў: «Сын баярскі Мікола. З Гусава родам».

Калі Вітэліус^а нарэшце наблізіўся, лоўчага ўжо атачылі дамы. Яны нешта ўзахапы шчабяталі свайму ратавальніку, і Эразм пачуў, як той смела адказаў камусьці^а на добрай лаціне: «Aut Caesar aut nihil»¹.

Такое было іхняе знаёмства...

@ Ці ведаеце вы, пра якіх людзей ідзе гаворка ў прыведзеным урыўку з аповесці «Час чумы»? Карыстаючыся інтэрнэт-рэсурсамі, раскажыце пра іх.

Растлумачце сэнс фразеалагізма *Aut Caesar aut nihil*. Якія яшчэ лацінскія фразеалагізмы вы ведаеце?

Як вы разумееце значэнне слова *атачылі*? Падбярыце да яго сінонімы.

219. I. Прачытайце жарт.

Настаўнік спытаў у вучня:

— Скажы, якое дрэва самае нізкае?

— Пень, — адказаў вучань.

II. Адгадайце загадку.

Вясна яе хавае, лета — ажыўляе, восень — дастае, зіма — падае.

- Назавіце няпоўныя сказы ці іх часткі. Зрабіце сінтаксічны разбор сказаў.
- Растлумачце, чаму адсутныя члены сказа лёгка ўзнаўляюцца.

У вусным маўленні на месцы пропуску члена сказа робіцца невялікая паўза, а на пісьме ставіцца працяжнік: *Рана загоіцца, а злое слова — ніколі* (Прыказка). *Хто пра што думаў у гэтыя дні, а стары — найбольш пра пчол* (Г. Далідовіч). Пры адсутнасці паўзы працяжнік не ставіцца: *За вёскамі палі* (У. Караткевіч).

@ 220. Карыстаючыся інтэрнэт-рэсурсамі, запішыце прыказкі, афарызмы (кароткія трапныя выслоўі) аб слове ці аб мове, у якіх прапушчаны члены сказа. Прачытайце іх услых, захоўваючы патрэбную інтанацыю, растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку.

¹ Беларускі адпаведнік *Ці пан ці прапаў*.

Агульнай асаблівасцю граматычнага саставу няпоўных сказаў з'яўляецца тое, што ў іх захоўваюцца, як правіла, тыя члены сказа, якія ўваходзяць у новае выказванне. Пры гэтым узмацняецца іх сэнсавая значнасць. Напрыклад:

— *А хто там ідзе, а хто там ідзе*

У агромністай такой грамадзе?

— *Беларусы.*

<...>

— *А чаго ж, чаго захацелася ім,*

Пагарджаным век,

Ім, сляпым, глухім?

— *Людзьмі звацца.*

Я. Купала.

Прапушчаныя выказнікі ў няпоўных сказах дазваляюць засяродзіць увагу на змесце новага паведамлення: *Хто ідзе? — Беларусы. — Чаго ім захацелася? — Людзьмі звацца.*

Няпоўныя сказы асабліва характэрны для дыялогу. Іх ужыванне робіць маўленне дынамічным, лаканічным, выразным, а гутарку — жывой, непасрэднай, эмацыянальнай.

221. Запішыце прыведзеныя вышэй радкі з верша Я. Купалы «А хто там ідзе?» па памяці.

222. Прачытайце пытанні, паслядоўна выдзяляючы ў іх лагічным націскам кожны член сказа. На пастаўленае пытанне адказвайце няпоўным неразвітым сказам. Вызначце, якія члены сказа апускаюцца ва ўсіх выпадках і як змяняецца сэнс выказвання ў залежнасці ад пастаўленага пытання?

1. Алеся пайшла ў бібліятэку?
2. Вінцук збірае новыя паштоўкі?

223. Прачытайце першы абзац тэксту. Ці вядома, пра каго ідзе размова? Чаму? Прачытайце тэкст цалкам. Вызначце яго тып і будову. Якую стылістычную ролю выконваюць няпоўныя сказы?

Спрадвеку цякла за сямом і аддавала сябе ўсяму свету. Нябёсам — каб заўсёды былі блакітнымі^м. Жаваранку — каб ягоная песня звінела званчэй. Сонцу — каб свяціла ярка і доўга.

Аднойчы запыталіся^с ў крыніцы:

— А што нябёсы, жаваранак ды сонца далі табе?

У адказ пачулі:

— Сонца — сваю цеплыню. Жаваранак — сваю галасістасць.

Нябёсы — блакіт свой.

Так бы кожнаму з нас (*Я. Пархута*).

- Дайце тэксту заглавак.

- Сфармулюйце асноўную думку тэксту. Прасачыце, як развівае яе аўтар. Падумайце, чым абумоўлены менавіта такі парадак сказаў у тэксце. Паслядоўная ці паралельная сувязь сказаў у тэксце?

- Каму прызначаецца тэкст? Назавіце адрасата.

224. Уявіце сабе сітуацыю: па тэлебачанні ідзе спектакль, пастаўлены па аповесці У. Караткевіча «Дзікае паляванне караля Стаха». Раптам экран гасне. Вы пачулі наступны дыялог:

— Рыгор, дарагі, чаму не прыйшоў развітацца?

— Гэта вам, Надзея Раманаўна... Можа, паставіць дзе... успамінаць будзеце...

— Будучай жонцы тваёй.

— Бывайце вы... Жадаю вам найлепшага, самага добрага на зямлі.

- Выканайце ролю аўтара-сцэнарыста, устаўце аўтарскія рэмаркі*: *Палез рукою ў кішэнь і, пачырванеўшы, дастаў гліняную ляльку. Надзея ўзяла яго за скроні і пацалавала ў лоб. Пасля дастала з вушэй завушніцы і паклала іх у шырокую чорную далонь паляўнічага. Рыгор крэкнуў, пакруціў галавою.*

- Запішыце адноўлены тэкст. Якую ролю выконваюць аўтарскія рэмаркі?

225. Прачытайце тэкст, захоўваючы правільную інтанацыю. Назавіце ў дыялогу няпоўныя сказы. Ахарактарызуйце іх, карыстаючыся падказкай.

— З кійком для арыгінальнасці ходзіш? Як дэндзі лонданскі?

— Кіну. Скора кіну... Але нага яшчэ баліць, як наступаеш...

Во тут, у лытцы, пералом быў. Абедзве^а костачкі — хрэп!

— Пад машыну падлез? І гэты «стоп-сігнал»^а на ранцы не памог?

— З каня зляцеў. І так няўдала!

— У школе на фізкультуры? У нас хлопцы лёгка каня пераскокваюць^с.

— У вёсцы летам быў, у бабулі. І з сапраўднага каня на поўным галопе — шмяк! Конь неаб’езджаны^м быў (П. Місько).

П а д к а з к а. Разважайце наступным чынам:

1) калі ў сказе граматычная аснова прадстаўлена двума членамі сказа, то гэты сказ двухсастаўны;

2) калі граматычная аснова прадстаўлена адным галоўным членам сказа, дзейнікам або выказнікам, неабходна вызначыць:

а) ці патрэбны другі галоўны член сказа, каб разумець сэнс сказа;

б) ці ёсць у сказе члены сказа, якія паказваюць на неабходнасць другога галоўнага члена сказа.

Калі другі галоўны член патрэбны і ёсць члены сказа, якія паказваюць на яго неабходнасць, то такі сказ двухсастаўны няпоўны.

- Вызначце сэнсава-стылістычную ролю няпоўных сказаў.
- Чаму зручней ужываць няпоўныя сказы ў дыялогу?

226. Складзіце дыялог на адну з тэм: «Знаёмства», «Абмеркаванне выхаду новай кнігі любімага пісьменніка (тэлепрэм’еры, кінафільма і інш.)».

227. Выберыце з прапанаваных варыянтаў адказаў правільны і аргументуйце свой адказ.

1. Сказ *Калі ты вернешся з паходу?* з’яўляецца:

а) поўным;

б) няпоўным.

2. Сказ у рэпліцы-адказе наступнага дыялогу:

— *Калі вернецца добрае надвор’е?*

— *Хутка.*

з’яўляецца:

а) поўным;

б) няпоўным.

3. Сказ у рэпліцы-адказе наступнага дыялогу:

— *Калі вернецца добрае надвор’е?*

— *Яшчэ не перадавалі метэаралагічны прагноз.*